

РОЗДІЛ 12 ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

УДК 342.150

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/56>

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ УТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ

HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION AND ACTIVITIES OF THE MILITARY PROSECUTOR'S OFFICE IN UKRAINE

**Іващенко С.М., полковник,
доцент кафедри права Національної безпеки та правової роботи**
Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

**Чалий М.Г., полковник,
викладач кафедри військового права**
Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті детально розглядаються історичні аспекти утворення, становлення, розвитку, реорганізації та ліквідації органів військової прокуратури в Україні з 1991 року до сьогодення. Автор аналізує процес формування військової прокуратури в умовах здобуття незалежності України, починаючи з прийняття Закону «Про прокуратуру» у 1991 році, коли військова прокуратура ще не була окремо виділена, та подальшого включення її до системи органів прокуратури у 1993 році. Особливу увагу приділено підпорядкуванню військових прокуратур Генеральному прокурору України з 1992 року, що стало важливим кроком у становленні інституту військової юстиції. Також висвітлено роль військової прокуратури у забезпеченні законності у військових формуваннях, зокрема під час збройного конфлікту на сході України, де військові прокурори відіграють ключову роль у контролі за дотриманням законів та розслідуванні правопорушень у зоні бойових дій. Розглядається також період реформування у 2012 році, коли військові прокуратури були тимчасово ліквідовано, а їх функції передано іншим підрозділам, а з 2014 року – відновлено у зв'язку з необхідністю посилення військової юстиції через агресію РФ. Особлива увага приділяється реформі 2020 року, що призвела до ліквідації військової прокуратури як окремого органу та передачі її функцій спеціалізованим підрозділам Офісу Генерального прокурора. Автори аналізують переваги та виклики цієї реорганізації, а також перспективи подальшого розвитку військової юстиції в Україні. Зокрема, розглядаються можливості функціонування Спеціалізованої воєнної прокуратури та створення Військової поліції як нових інституцій, які мають підвищити ефективність правового контролю у військовій сфері. У статті також проведено порівняння з досвідом інших країн, що дозволяє зробити висновки щодо оптимальних шляхів реформування та розвитку системи військової прокуратури в Україні. Матеріал буде корисним для фахівців у галузі права, державного управління, військової юстиції, а також для науковців і студентів, які вивчають історію та сучасний стан правоохоронних органів України.

Ключові слова: військова прокуратура, Україна, історія становлення, реформа прокуратури, ліквідація військової прокуратури, військова юстиція, військові злочини.

The article provides a detailed examination of the historical aspects of the formation, establishment, development, reorganization, and liquidation of the military prosecution bodies in Ukraine from 1991 to the present. The author analyzes the process of forming the military prosecution in the context of Ukraine's independence, beginning with the adoption of the Law "On the Prosecutor's Office" in 1991, when the military prosecution was not yet a separate entity, and its subsequent integration into the prosecution system in 1993. Special attention is given to the subordination of military prosecutors to the Prosecutor General of Ukraine since 1992, which was a significant step in establishing the institution of military justice. The article also highlights the role of the military prosecution in ensuring legality within military formations, particularly during the armed conflict in eastern Ukraine, where military prosecutors play a key role in overseeing compliance with laws and investigating offenses in the combat zone. The period of reform in 2012 is discussed, when military prosecution offices were temporarily abolished and their functions transferred to other units, followed by their restoration in 2014 due to the need to strengthen military justice amid Russian aggression. Particular focus is placed on the 2020 reform that led to the liquidation of the military prosecution as a separate body and the transfer of its functions to specialized units within the Office of the Prosecutor General. The author evaluates the advantages and challenges of this reorganization, as well as prospects for the further development of military justice in Ukraine. Specifically, the article considers the potential operation of the Specialized Military Prosecution and the creation of the Military Police as new institutions aimed at enhancing the effectiveness of legal oversight in the military sphere. The article also includes a comparison with the experiences of other countries, allowing conclusions to be drawn regarding optimal paths for reforming and developing Ukraine's military prosecution system. This material will be useful for specialists in law, public administration, military justice, as well as for researchers and students studying the history and current state of Ukraine's law enforcement agencies.

Key word: Military Prosecutor's Office, Ukraine, History of establishment, Prosecutor's office reform, Liquidation of the military prosecutor's office, Military justice, Military crimes.

Постановка проблеми. Утворення та функціонування органів військової прокуратури в Україні є важливим елементом забезпечення законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Проте на шляху становлення цієї інституції виникали численні проблеми, пов'язані з трансформацією радянської системи військової юстиції у національну, адаптацією до нових політичних і правових реалій, а також викликами, які поставили збройні конфлікти на сході України.

Однією з ключових проблем є ефективність діяльності військової прокуратури у забезпеченні розслідування військових злочинів та боротьбі з корупцією у військовій сфері. Важливим викликом стало реформування прокуратури у 2020 році, що призвело до ліквідації військової прокуратури як окремого органу і передачі її функцій іншим підрозділам. Це викликало дискусії щодо збереження спеціалізації, компетентності та оперативності у розслідуванні військових правопорушень.

Окрім того, існує проблема визначення оптимальної моделі військової юстиції в Україні, яка б відповідала сучасним стандартам, забезпечувала ефективний контроль за законністю у військових формуваннях і захищала права військовослужбовців. Питання утворення Військової поліції в Україні залишаються актуальними, але потребують законодавчого врегулювання та організаційного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження і публікації, присвячені діяльності органів військової прокуратури в Україні, відображають комплексний підхід до вивчення проблематики військової юстиції в умовах сучасних викликів. Науковці, експерти та громадські організації приділяють значну увагу аналізу діяльності військової прокуратури, її реформуванню, а також перспективам розвитку у контексті збройного конфлікту, що триває в Україні. Зокрема, у роботах останніх років відзначається різке збільшення чисельності військових формувань, що супроводжується зростанням кількості кримінальних і адміністративних правопорушень серед військовослужбовців. Це підкреслює необхідність створення відповідних спеціалізованих органів, таких як Військова поліція, які б ефективно здійснювали досудове розслідування військових злочинів і підтримували правопорядок у військових колективах.

Реформування органів прокуратури в Україні, зокрема ліквідація військової прокуратури як окремого органу у 2020 році, стала предметом активних дискусій у науковому і професійному середовищі. Деякі дослідники відзначають, що хоча реформа мала на меті оптимізацію структури і підвищення прозорості, вона водночас поставила під сумнів збереження спеціалізації та ефективності розслідувань військових злочинів. У цьому контексті особливу увагу приділяється створеній Спеціалізованій прокуратури у воєнній сфері (на теперішній час Спеціалізована прокуратура у сфері оборони) у складі Офісу Генерального прокурора, яка зберегла «фокус» саме на військовій сфері.

Дослідження, присвячені діяльності прокуратури в умовах воєнного стану, аналізують зміни у кримінальному процесі, що розширили повноваження прокурорів для оперативного реагування на злочини в умовах бойових дій. Це включає можливість продовження тримання під вартою та посилення судового контролю, що є важливим для підтримання правопорядку у складних умовах воєнного часу.

На думку практикуючих науковців, зокрема колишніх військових прокурорів Івашенка С.М. та Чалого М.Г., важливим кроком є утворення Військової поліції як окремого правоохоронного органу, що матиме виключні повноваження з досудового розслідування військових злочинів та здійснення оперативно-розшукової діяльності. Варто також розглянути питання утворення військових судів (трибуналів), які б спеціалізувалися на розгляді справ, щодо військовослужбовців, що дозволить чітко розмежувати підслідність і підвищити ефективність правосуддя у військовій сфері.

У 2023 році відбулися численні науково-практичні конференції та професійні дискусії, присвячені реформуванню військової юстиції, створенню Військової поліції, військових судів та підвищенню кваліфікації фахівців у галузі військового права. Ці заходи сприяють формуванню консолідованої позиції щодо подальшого розвитку системи військової юстиції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перші кроки до утворення системи військових прокуратур в Україні були зроблені ще в період перебудови СРСР. Важливим етапом стало прийняття 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України, яка закріпила підпорядкування органів прокуратури Генеральному прокурору України, підзвітному Верховній Раді України.

Після проголошення незалежності у 1991 році Верховна Рада України прийняла перший Закон «Про прокуратуру», який визначив завдання і повноваження прокуратури, який спочатку не передбачав утворення військових прокуратур як окремих структур. Проте, вже 30 січня 1992 року було ухвалено постанову «Про підпорядкування військових прокуратур», згідно з якою з 1 лютого 1992 року всі військові прокуратури України підпорядковувалися Генеральному прокурору України, відокремлюючись від радянської системи, де вони підпорядковувалися Головному військовому прокурору СРСР [1].

26 листопада 1993 року в Закон України «Про прокуратуру» внесено зміни, які офіційно закріпили військові прокуратури як окрему складову системи органів прокуратури України. Військові прокуратури отримали статус спеціалізованих органів, що здійснюють нагляд за додержанням законів у військових формуваннях, Збройних Силах України, Національній гвардії України, Службі безпеки України та інших військових формуваннях [2].

В 1992 році в структурі Генеральної прокуратури України було утворено Управління нагляду за додержанням законів у Збройних Силах України та оборонній промисловості, яке 31 серпня 1995 року було реорганізоване у Головне управління військових прокуратур, а згодом у 2004 році – у Головне управління нагляду за додержанням законів у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

У 2012 році внаслідок законодавчих змін, було прийнято відповідне рішення щодо ліквідації військових прокуратур як окремого інституту. Головне управління військових прокуратур було ліквідоване 11 липня 2012 року, а на його базі утворено Головне управління нагляду за додержанням законів у воєнній сфері, яке виконувало частину функцій військової прокуратури, але вже в іншому статусі [3].

Початок збройного конфлікту на сході України у 2014 році та анексія АР Криму стали каталізатором для відновлення органів військової прокуратури як окремої спеціалізованої структури. Це було зумовлено необхідністю ефективного контролю за законністю у військових формуваннях, особливо у зоні бойових дій, де мали місце численні порушення військової дисципліни, кримінальні правопорушення та порушення прав військовослужбовців.

14 серпня 2014 року Верховна Рада України ухвалила зміни до Закону України «Про прокуратуру», які офіційно відновили діяльність органів військової прокуратури, як структурного підрозділу Генеральної прокуратури України. Згідно із наведеним законом, до військових прокуратур належали: Головна військова прокуратура (структурний підрозділ Генпрокуратури), військові прокуратури регіонів, військові прокуратури гарнізонів та інші, прирівняні до прокуратур міст і районів.

Особливо важливою була норма, що у разі ведення бойових дій особовий склад військових прокуратур міг відряджатися безпосередньо до районів розташування військових частин для виконання завдань за призначенням, що забезпечувало їхню присутність у зоні бойових дій. З урахуванням наведеного, військові прокурори отримали повноваження працювати безпосередньо в районах проведення антитерористичної операції, що дозволяло їм оперативно збирати докази злочинів, пов'язаних із військовою службою, порушень законів і звичаїв війни, а також забезпечувати дотримання прав військовослужбовців.

Діючий на той час, Генеральний прокурор України Ірина Венедіктова підкреслювала, що під час ведення бойових дій військові прокурори повинні мати беззастережне право бути на лінії вогню для пошуку і збереження доказів агресії, підтримувати правопорядок у військових частинах і захищати законні права військовослужбовців.

У 2020 році, в рамках реформи прокуратури, органи військової прокуратури в котрий раз було ліквідовано, а їх повноваження були передані до інших підрозділів Генеральної прокуратури України (на теперішній час – Офіс Генерального прокурора). Проте з початком повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році питання відновлення діяльності органів військової прокуратури знову є актуальним.

1 квітня 2022 року Верховна Рада України ухвалила закон, який удосконалює діяльність органів прокуратури в умовах збройної агресії, зокрема забезпечує доступ спеціалізованих прокурорів до зони бойових дій для збору доказів злочинів агресії. Однак цей закон не передбачає повноцінного відновлення органів військової прокуратури як окремого органу, а лише регламентує порядок відрядження військовослужбовців на посади прокурорів у рамках існуючих прокуратур [4].

Спеціалізовані прокуратури у сфері оборони виконують покладені на них повноваження, визначені Положенням про Спеціалізовану прокуратуру у сфері оборони, затвердженим відповідним наказом Генерального прокурора. Вони являються структурним підрозділом Офісу Генерального прокурора і підпорядковуються першому заступнику або заступнику Генерального прокурора.

До основних повноважень Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони відносяться: процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях, пов'язаних з оборонною сферою; контроль за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи; представництво інтересів держави в суді у сфері оборони, здійснення нагляду за законністю у справах адміністративного характеру, що стосуються оборонної сфери; організаційне і методичне керівництво діяльністю спеціалізованих прокуратур на рівні областей, контроль за дотриманням законодавства, про-

ведення навчання і перевірок; забезпечення дотримання режиму секретності під час виконання робіт, пов'язаних з державною таємницею; участь у плануванні роботи Офісу Генерального прокурора, підготовка аналітичних матеріалів, пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері оборони.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Органи військової прокуратури в Україні пройшли складний і багатогранний шлях становлення, розвитку, реформування та відновлення. Від початку утворення у 1991 році як частини системи прокуратури незалежної України, через періоди реорганізації і навіть ліквідації у 2012 році, військова прокуратура довела свою необхідність і важливість, особливо в умовах збройного конфлікту в країні, що розпочався у 2014 році. Відновлення органів військової прокуратури у 2014 році стало ключовим кроком у забезпеченні законності, дисципліни та захисту прав військовослужбовців під час бойових дій. Проте подальші реформи, зокрема ліквідація органів військової прокуратури у 2020 році, свідчать про існування проблем у визначенні оптимальної моделі організації органів військової прокуратури, її статусу, повноважень і кадрового забезпечення.

Перспективи подальших досліджень:

- необхідність дослідження найкращих міжнародних практик організації і діяльності органів військової прокуратури та розроблення моделі, що максимально відповідає потребам України в умовах воєнного стану та реформування правоохоронної системи;
- проведення комплексного аналізу існуючого законодавства щодо статусу, повноважень і соціального захисту спеціалізованих (військових) прокурорів з метою усунення колізій та забезпечення чітких правових рамок їх діяльності;
- підвищення професійної підготовки кадрів;
- впровадження сучасних технологій у діяльність спеціалізованих (військових) прокуратур;
- міжнародне співробітництво.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-34462>
2. Беланюк М. В. Трансформація органів військової прокуратури в Україні: історико-правовий аналіз. Інформація і право. 2022. № 1 (40). С. 144–155.
3. Історія військової прокуратури Західного регіону України. 1992 р. – сьогодні. Я, військовий прокурор... 2019. URL: https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/actual_vpzhr.html
4. Костенко І. В., Огієвич С. М. Історичні аспекти виникнення, становлення та розвитку системи органів прокуратури. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 85. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1832>
5. Іващенко С. М., Чалий М. Г. Правова робота під час здійснення антикорупційної діяльності у правоохоронних органах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 307–310.